

10. Стабільність банків і механізм її забезпечення // Библиотека Воеводина // Гроші та кредит / за ред. Савлука М.І. // www.enbv.narod.ru/text/Econom/savluk/str/73.html - 05.01.2006.
11. Кочетков В.М. Забезпечення фінансової стійкості сучасного комерційного банку: теоретико-методологічні аспекти: Монографія. – К.: КНЕУ, 2002. – 238с.

Хохич Д. Г.

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙ ТА ІНСТИТУТІВ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Проблеми постсоціалістичної трансформації, які довгий час знаходилися на периферії економічної думки (в силу відомих причин), опинилися в центрі уваги світової когорти вчених-економістів. З часів розпаду Радянського Союзу актуальними стали три групи соціально-економічних проблем, навколо яких розгорнулися дискусії. По-перше, проблеми лібералізації та макроекономічної стабілізації. За своїм змістом – це різнопланові проблеми, але історично вони виявилися нерозривно пов'язаними. Криза системи в більшості країн співпала з фінансово-бюджетною кризою, і задачі переходу до ринкового ціноутворення, по суті, виявилися іншою стороною проблеми зупинки інфляції. В принципі цей тип проблем був доволі добре вивчений економічною наукою ХХ століття – як на модельному рівні, так і з точки зору конкретного досвіду різних країн, успішно чи безуспішно, вирішуваних задачі подолання дирижизму та інфляції. По-друге, самостійною проблемою залишалися можливості і перспективи економічного росту. Особливе значення цьому питанню надавали: необхідність корінної структурної трансформації господарської системи посткомуністичних суспільств, способи адаптації індустріальних економік до постіндустріальних вимог, а також принципова здатність тієї чи іншої країни “східного блоку” наздогнати з часом розвинуті країни за рівнем свого економічного розвитку і добробуту населення. По-третє, інституціональні проблеми, тобто формування дїездатних інститутів “ринкового зразку” на руїнах “загальнонародного” монополізму.

Задачі, зводились до створення дієвих інститутів, необхідних для функціонування створюваної ринкової системи: нове законодавство, система корпоративного управління, включаючи сучасні методи бухгалтерського обліку і звітності, а також державні інститути, такі як центральний банк, система страхування, пенсійного забезпечення, державних фінансів, тощо. Відносно легко демонтувати командну систему, якщо на меті заміна її ринковою економікою. Також легко взяти на себе права власності і управляти діючими інститутами. Але домогтися, щоб ці інститути працювали ефективно, складніше, і вже зовсім не просто – домогтися їх готовності адаптуватися до нових реалій і вимог. Перехід до соціально-орієнтованої ринкової економіки – важкий і тривалий процес. Трансформація інститутів командно-адміністративної системи і створення ринкових інститутів потребує часу, при цьому, люди повинні пристосуватися до нових умов, стимулів і обмежень.

Висунута в 1950 році Арменом Алчіяном еволюційна гіпотеза припускає, що завдяки природному відбору конкуренція повинна ліквідувати більш слабкі інститути і сприяти виживанню тих інститутів, які є більш ефективними в даному середовищі. Пізніше в 1973 році американські економісти Дуглас Норт і Роберт Томас запропонували розглядати інститути як детермінуючі фактори економічного процесу, а зміни у співвідношенні цін – як джерело інституціональних змін і трансформацій в цілому. Тоді вони обґрунтовували свою точку зору тим, що зміни цінних пропорцій дають поштовх до створення більш ефективних інститутів.

За Д. Нортом інститути – це набір формальних правил, неформальних обмежень і механізмів їх примусового здійснення. Отже, вони задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії будь-то в політиці, соціальній сфері чи економіці. Інституціональні зміни визначають те, як суспільства розвиваються в часі, і таким чином є ключем до розуміння історичних змін.¹ Тим самим вони приводять до виникнення стимулів до обміну, будь-то обмін політичний, соціальний чи економічний. Якщо інститути – це загальні “правила гри” (як формальні так і неформальні), то інституції можуть виступати аналогом “організації”, тобто колективних взаємодій учасників соціально-економічного простору. Але будь-яка організація, за визначенням У. Меклінга і М. Дженсена, це “мережа контрактів” (явних і неявних). Звідси логічно слідує, що угоди, контракти, трансакції є інституціями особливого роду. Інститути створюють рамки обмежень функціонування формальних інституцій, визначаючи при цьому границі взаємодії учасників між собою. Подібно інститутам, інституції структурують взаємовідносини між людьми. В сутності, якщо проаналізувати трансакційні витрати, які виникають внаслідок існування інститутів, то можна побачити, що джерелом витрат виступають не тільки ці інститути, але й інституції, які склалися внаслідок існування даних інституціональних обмежень. З теоретичної точки зору важливо чітко відокремити інститути від інституцій. Основна функція інститутів – визначення умов та правил існування інституцій, а також санкцій за порушення обмежень, які накладаються цими інститутами. Ціль інституції, яка діє за правилами, які накладаються інститутами – ефективність її діяльності, якої вона намагається досягти, поєднуючи уміння, стратегію і колективну взаємодію учасників.

¹ Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки: Пер. з англ. - К.: Основи, 2000. – 198 с.

За весь період розвитку фінансової науки державні (публічні) фінанси є найбільш досліджуваними серед інших її напрямів. Так, фінансова теорія радянської доби, розглядала окремо фінанси соціалізму й капіталізму, акцентуючи увагу на відмінностях між ними і перевагах соціалістичних фінансів. Представник московської фінансової школи І. Д. Злобін, писав, що “фінанси СРСР – це сфера грошових відносин, що складаються у процесі розподілу і перерозподілу суспільного продукту та національного доходу”. При цьому він вказував, що не всі грошові відносини є фінансами, а лише ті, що “відображають діяльність державних і господарських органів у сфері планомірного утворення і використання фондів грошових коштів”.² Термін “фінанси” ототожнювався з “державними фінансами”, що відображало, по суті, майже суцільне одержавлення економіки. Інший радянський фахівець з проблематики фінансів Б. Г. Болдырев зазначав, що “в умовах капіталістичної формації поняття фінанси охоплює, з одного боку, державні фінанси, а з іншого – фінанси приватних підприємств, корпорацій, монополій. Державні фінанси являють собою особливу сферу економічних (грошових) відносин, пов’язаних з перерозподілом державою національного доходу, а також розподілом частини сукупного суспільного продукту.”³ Як бачимо, це визначення за своєю сутністю не особливо відрізняється від попереднього, оскільки основною ознакою фінансів є грошові відносини з приводу розподілу і перерозподілу вартості суспільного продукту і національного доходу. Ще один представник радянської фінансової думки М. К. Шерменев, акцентував увагу на політекономічному змісті у трактуванні фінансів. На його думку, “фінанси виражають собою ту частину виробничих відносин, яка виникає з приводу розподілу суспільного продукту шляхом формування і використання грошових фондів для задоволення суспільних та особистих потреб”.⁴ При цьому він наголошує на розподільному характері фінансів, вартісній (грошовій) формі розподілу та речовій (матеріальній) стороні фінансових відносин. Перелік визначень “фінансів” можна продовжувати і продовжувати... Але слід відмітити, що основним елементом визначення сутності “фінансів” радянськими економістами був їх двоїстий характер – змістове наповнення та матеріальне втілення.

Західна фінансова думка здебільшого акцентує увагу на матеріальній стороні фінансів. Хоча у визначеннях західних авторів присутні й менеджерський (управлінський) аспекти.⁵ Західна теорія виходить з окремого дослідження державних фінансів і фінансів приватного сектору. Як вказують Е. Фама та М. Міллер, “мотивація функціонування державних фінансів і фінансів приватного сектору настільки різняться між собою, а між приватним та колективним секторами така величезна дистанція, що вони не можуть мати спільного визначення, хоч і ті, і другі можна інтерпретувати як науку про ефективне розміщення (алюкацію) іманентно обмежених ресурсів між конкуруючими застосуваннями з метою забезпечення потреб суспільства в благах і послугах”.⁶ Основним лейтмотивом переважної більшості визначень державних фінансів є характеристика їх як державних доходів і видатків, як суспільного багатства у формі грошей і кредиту, що перебуває у розпорядженні органів держави.⁷ В. Л. Андрущенко зауважує, що “теорія і практика державних фінансів у країнах Заходу давно перебуває під впливом соціальної філософії гуманізму й антропоцентризму, що проповідує абсолютну цінність особистості, ставить благо, права і свободи людини у центр державної діяльності”.⁸ Тому об’єктом дослідження західної фінансової науки виступає, суцільне багатство у формі грошей і кредиту, яке перебуває у розпорядженні держави, а предметом – економічна діяльність держави, тобто альтернативні способи фінансування державних видатків.

Система державних фінансів – це особливий інститут, представлений сукупністю централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів (страхових, резервних, спеціального призначення), державного бюджету, боргу і кредиту. Складний механізм функціонування різноманітних елементів системи державних фінансів ставить перед вітчизняними і зарубіжними дослідниками непросту задачу: формування інституцій та інститутів державних фінансів у відповідності з демократичними принципами соціально-орієнтованої ринкової економіки. Останні повинні сприяти досягненню оптимальності (ефективності) в державних фінансах не порушуючи принципів соціальної справедливості. Інакше кажучи, потрібно досягти збалансованості інтересів усіх суб’єктів фінансових відносин. Про це легко говорити і писати, але дуже важко втілювати в життя. Тим не менше, приходиться знову і знову повторювати ці положення, оскільки вони справедливі і створюють передумови про які потрібно розмірковувати в процесі реформ.

З погляду неокласичної школи, ефективність є результатом раціональної поведінки економічних агентів, направленої на максимізацію індивідуальної корисності. В рамках інституціональної теорії ці ж агенти є головними “фігурантами”, де вони максимізують індивідуальну корисність на всіх взаємопов’язаних ринках. Тому вихідним методологічним принципом дослідження феномена раціональності є індивідуалізм. Індивіди роблять вибір і приймають рішення, використовуючи існуючі інститути для координації індивідуальних рішень. Ця відправна точка неокласичної методології діалектично взаємодіє з методологічною передумовою інституціоналізму: інститути похідні від потреб

² Финансы СССР: Учебник / Авт. кол. под рук. проф. И. Д. Злобина. – М.: Финансы, 1967. – С.6.

³ Финансы капитализма: Учебник / Б. Г. Болдырев, Л. П. Окунева, Л. П. Павлова и др.; Под ред. Б. Г. Болдырева. – М.: Финансы и статистика, 1990. – С.6.

⁴ Финансы СССР: Учебник / Под ред. М. К. Шерменева. – М.: Финансы, 1977. – С.15.

⁵ Нікбахт Е. Гроппеллі А. Фінанси. – К.: Вік: Глобус, 1992. – С.5.

⁶ Fama E. F., Miller M. H. The Theory of Finance. – New York etc.: Holt, Rinehart and Winston, 1972. – P.1.

⁷ Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). – Львів: Каменяр, 2000. – С. 79-88.

⁸ Андрущенко В. Л. Соціогуманітарна доктрина західної фінансової думки // Фінанси України. – 2000. - №7. – С. 3.

індивіда і еволюціонують адекватно останнім. Вибір індивіда здійснюється в рамках існуючих інститутів, які визначають “стіни коридору” цього вибору і механізм раціоналізації економічної поведінки. Інститути виступають як рамки і регулятори індивідуальної раціональності.

Основоположник інституціоналізму Джон Коммонс, трактував інститут через призму “колективної дії”, яке виступає як інституціональний механізм, створюваний людьми для підтримання нормального стану справ в змінюваних умовах. Тому “інститут” – це організована форма чи втілення колективної дії. Таке визначення “інституту” направлене на вироблення теорії соціального контролю над економікою і підпорядкування її суспільним інтересам. Система державних фінансів знаходиться під впливом різного роду суспільних інститутів і не виключає колективні дії. Останні визначають ефективність існування інституту, тобто в скільки він “обходить” суспільству. Колективістський характер вдосконалення інститутів обумовлює адекватність методу “групової психології”, який не виключає принцип індивідуалізму, а, навпаки, доповнює його, поєднується з ним. Таким чином, теорія раціональної поведінки виступає в якості основи досягнення ефективності на рівні суспільних інститутів.

Виведена на початку ХХ століття італійським вченим В. Парето перша теорема добробуту “парето-оптимум” – критерій економічної ефективності нейтральний до розподілу добробуту між двома індивідами. Відповідно до нього, на макrorівні ефективність суспільних інститутів, зокрема державних фінансів, визначається як оптимум за Парето, коли ефективні результати досягаються як максимізація функції корисності споживання суспільних благ індивідів при заданих обмеженнях. Теоретично оптимум за Парето буде досягнуто, коли суспільство, орієнтоване на отримання вигоди (максимізації функції добробуту), визначить оптимальну пропозицію суспільних благ (гіпотеза загальної рівноваги), використовуючи дані про наявні у суспільстві преференції. На практиці такий аналіз не дає однозначної відповіді, більше того, досягнення оптимуму за Парето на рівні державних фінансів натрапляє на певні труднощі, пов’язані з існуванням великої кількості оптимумів Парето. Запропонований представниками теорії добробуту метод визначення найкращого оптимуму є суб’єктивним. Вирішення дилеми можливе шляхом реалізації правил колективного прийняття рішень: правила однастайності та правила більшості.⁹ З’ясується, що, використовуючи правила однастайності при ухваленні рішень, внаслідок ускладнень, спричинюваних переговірним процесом, дуже важко досягти граничного рівня добробуту. Використовуючи правила більшості, цих проблем можна уникнути. Ілюстрацією зазначеного може слугувати приклад розподілу бюджетних коштів у демократичному суспільстві, коли рішення стосовно розмірів фінансування тих чи інших галузей народного господарства приймається більшістю. Проте в цьому випадку в процесі прийняття алокаційних рішень втручаються політико-розподільчі інтереси. Тому рішення проблеми визначення оптимуму, ухвалювані за використання правил однастайності, як правило, не збігаються з тими, які приймаються за використання правил більшості. Розподільчо-політичний потенціал, притаманний правилам більшості, веде до того, що в суспільстві, орієнтованому на одержання вигоди, меншість буде зазнавати експлуатації з боку більшості, і хіба тільки Конституція стає перепороною таким прагненням.

На сьогоднішній стан державних фінансів України відображає загальноекономічну і соціальну ситуацію у країні, яку визначили п’ятнадцятилітні радикальні реформи усіх сторін життя суспільства з досить суперечливими результатами. Формування інститутів та інституцій державних фінансів не відповідають принципам ринкової демократії. Розподіл бюджетних коштів залежить від стратегічних пріоритетів правлячої верхівки, яка виходячи з особистих інтересів приймає рішення стосовно розмірів бюджетних видатків. Система державних фінансів ще позбавлена прозорих, чітко захищених “правил гри”, які б упорядковували поведінку її учасників і робили її передбачуваною. Інституціональна матриця як була так і залишається вкрай недосконалою. В деяких ключових областях загальні правила до цих пір не розроблені (процедура відправки у відставку уряду в разі неприйняття бюджету); в інших паралельно співіснують норми, які знаходяться одна з одною в явному протиріччі, що відкриває широкі можливості для їх довільного трактування і застосування (контроль за витрачанням бюджетних коштів, бюджетна дисципліна, сплата податків).

Принципи соціальної справедливості систематично порушувались протягом останніх п’ятнадцяти років. Яскравим індикатором реалізації державної цілі справедливості є державний бюджет. Програми доходів і витрат, які він містить, ілюструють ступінь дотримання державою відповідного тій чи іншій програмі принципу справедливості. Так, програми освіти і медицини мають базуватися на егалітарному принципі розподілу через свою специфіку. У бюджетах попередніх років він порушувався, бо до освіти і медицини отримували доступ лише багаті громадяни і громадяни із середнім доходом. Доцільним є висловлювання экс-міністра фінансів Віктора Пинзенника стосовно медицини: “Виявляється, медицина у нас безоплатна. А як тоді назвати оплату утримання медичних установ із бюджету? Чи це не кошти громадян України?”¹⁰ Програма соціального захисту і забезпечення має базуватися на роулсіанському розподілі економічних благ. Проте система пільг і субсидій, запроваджена в Україні, надає преференції і бідним, і багатим індивідам. Тим самим не усувається нерівність у суспільстві і водночас не вистачає ресурсів для забезпечення мінімального рівня існування найбідніших громадян.

Як бачимо, державні фінанси завжди пов’язані з наявністю та необхідністю вирішення протиріч між окремими суб’єктами фінансових відносин. За весь час існування людства фінансові протиріччя мали як-

⁹ Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Пер. з нім. С.О. Терещенко та О.О. Терещенка; за ред. В.М. Федосова. – К.: Либідь. – 2000. – С.120.

¹⁰ В. Пинзенник Зміна без змін // Дзеркало тижня № 18 (597), 13 - 19 Травня 2006 року

раво виражений суперечливий характер: об'єкт розподілу один – ВВП, а суб'єктів – троє, і кожен прагне отримати якомога більше, але це можна зробити лише за рахунок інших, які мають такі самі інтереси.

Джерелом всіх революцій, які відбувалися у світі, завжди були протиріччя в системі інтересів різних прошарків суспільства. Результати протиріч між злиденністю та багатством є передумовою до нових змін в базисі економічної системи. Історія це неодноразово підтверджувала. “Помаранчева” революція в Україні не є результатом звичайної політичної боротьби. Це насамперед вияв невдоволення широких верств населення результатами перерозподілу державної власності у ході приватизаційних процесів, незгода з мізерною оплатою праці на тлі високих надприбутків нового класу власників. Система державних фінансів не може бути кращою за суспільство, яке вона обслуговує, тому серйозні якісні зрушення можливі в ній лише як результат загального прогресу в економіці, у політичній та адміністративній системі суспільства. Формування інституцій та інститутів державних фінансів має враховувати нові економічні зрушення та політичну ситуацію в Україні.

Джерела та література

1. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). – Львів: Каменяр, 2000. – С. 79-88.
2. Андрущенко В. Л. Соціогуманітарна доктрина західної фінансової думки // Фінанси України. – 2000. - №7. – С. 3.
3. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Пер. з нім. С.О. Терещенко та О.О. Терещенка; за ред. В.М. Федосова. – К.: Либідь. – 2000. – С.120.
4. Нікбахт Е. Гроппеллі А. Фінанси. – К.: Вік: Глобус, 1992. – С.5.
5. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки: Пер. з англ. - К.: Основи, 2000. – 198 с.
6. В. Пинзеник Зміна без змін // Дзеркало тижня № 18 (597) , 13 - 19 Травня 2006 року
7. Финансы капитализма: Учебник / Б. Г. Болдырев, Л. П. Окунева, Л. П. Павлова и др.; Под ред. Б. Г. Болдырева. – М.: Финансы и статистика, 1990. – С.6.
8. Финансы СССР: Учебник / Авт. кол. под рук. проф. И. Д. Злобина. – М.: Финансы, 1967. – С.6.
9. Финансы СССР: Учебник / Под ред. М. К. Шерменева. – М.: Финансы, 1977. – С.15.
10. Fama E. F., Miller M. H. The Theory of Finance. – New York etc.: Holt, Rinehart and Winston, 1972. – P.1.

Шмир І. П.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ПРИБУТКОВОГО ОПОДАТКУВАННЯ ГРОМАДЯН

Серед численних економічних проблем, які постають перед Україною у період переходу її від командно-адміністративної до ринкової форми ведення господарства, вагоме місце посідає створення ефективної системи оподаткування фізичних осіб. В умовах ринкової економіки важливим питанням є правильна побудова й організація податкових відносин господарюючих суб'єктів і громадян з державою. Сьогодні особливо податок з доходів фізичних осіб, на наш погляд, повинен стати суттєвим важелем державного регулювання, за допомогою якого можна ефективно впливати на процеси економічного зростання та соціального розвитку [1, 86].

Для визначення оптимальних шляхів оподаткування доходів громадян необхідне вивчення світового досвіду, що має супроводжуватись порівнянням прибуткового оподаткування в Україні та інших європейських країн. Звичайно, орієнтація податкової системи нашої держави на зрілі податкові системи повинна бути адекватною рівню соціально-економічного розвитку країни.

Окремі аспекти прибуткового оподаткування і його соціальне значення розглядалися ще представниками класичної політекономії: У. Петті, А. Смітом, Д. Рікардо, Дж. С. Міллем. Питання справедливості при оподаткуванні фізичних осіб досліджували Ж. Б. Сей і С. Сисмонді. В руслі теорії суспільного добробуту це питання розроблялося в працях А. Пігу, Д. Роулза.

Важливий внесок у розробку проблем прибуткового оподаткування фізичних осіб у різні періоди внесли І. В. Андрущенко, А. В. Бодюк, О. Д. Василик, І. Озеров, А. І. Крисоватий, В. М. Опарін, В.М.Сугорміна, Е. М. Лібанова, І. О. Луніна, С. Лекарь, А. М. Соколовська, В. М. Федосов С. І. Юрій. тощо. Окремі науковці-сучасники досліджують також систему оподаткування доходів громадян та розробляють концепції її вдосконалення.

В науковій літературі точиться гостра полеміка між науковцями-класиками: критерій ефективного розподілу доходів сформулював В. Парето, вагомий внесок у систему прибуткового оподаткування внесли розрахунки американського економіста А. Лаффера, нерівномірність розподілу доходів ілюструє крива Лоренца.

Аналіз теоретичних позицій засвідчує літературних різні погляди щодо трактування та ролі податку з доходів фізичних осіб. Немає одностайно обґрунтованого підходу до чітко встановленого розміру справляння податку, визначення неоподаткованого рівня доходу та розміру надання соціальних гарантій громадянам, які знаходяться на нижчому за прожитковий рівні. Вирішення цих та інших проблем, з урахуван-